

ВІДГУК
офіційного опонента
на дисертацію Гаврилюк Тетяни Вікторівни
«Християнська антропологія в її сучасних трансформаціях»,
подану на здобуття наукового ступеня доктора філософських наук
за спеціальністю 09.00.11 – релігієзнавство

Релігієзнавча наука довела, що релігія, супроводжуючи людство з моменту відділення його від природного середовища через історичні колізії аж до сьогодення, коли постала реальна загроза знищення світу, природи й самої людини, тим чи іншим чином, безсумнівно, впливала як на саму людину (її самоусвідомлення), так і на відношення людини до світу та природи. Зрештою, маємо віддати належне релігійним ідеям, концептам, ціннісним парадигмам, які відкривали перед людиною нові горизонти та глибини її існування. Мова, безсумнівно, йде про ті сфери і простори, що вивищуються над природою, постають як вища, сакральна реальність, прагнення чи звернення до якої зумовлює до реальної зміни об'єктивно наявного (профанного, земного, недосконалого, тимчасового) на краще, досконаліше, значніше, непроминальне, ідеальніше.

Серед тих ідей, які чи не найбільше хвилюють людство аж до сьогодення, у християнській релігії знаходимо ідею людини як втілення образу Божого на Землі, що стало можливим завдяки кенозису Ісуса Христа. Варто звернути увагу, що християнська антропологія змінювалася протягом століть розвитку церкви у конкретних теологічних і філософських системах. Джерело такого динамізму, на нашу думку, міститься ще в Святому Письмі – основному текстовому корпусі християнства. В Євангелії від Матвія є такий фрагмент: «І приступили фарисеї та садукееї і, спокушаючи Його, просили, щоб показав їм знак з неба. А Він у відповідь сказав їм: «Як настане вечір, ви кажете: Буде гарна погода, бо червоне небо; а вранці: сьогодні буде негода, бо небо щось червонясто похмуре. То

вигляд неба ви вмієте розпізнавати, а *знаків часу* ви не здатні розпізнавати?» (Мт.16, 1-3). Як бачимо, сам Христос закликав до слідування «знакам часу», зокрема і в проблемі розуміння людини, її природи, культурно-історичних викликів та потреб.

Дисертантка слушно міркує, що проблема людини є однією із вічних питань філософської та наукової думки, оскільки вона виходить далеко за межі визначення людини як одного із видів живих істот на планеті. Розкрити сутність людини, надати вичерпне антропологічне пояснення намагаються як окремі науки, так і релігійні конфесії. Водночас, це тільки підсилює фрагментацію знань і не надає цілісної закінченої картини. Філософська антропологія, яка претендує на теоретичне обґрунтування сучасного знання про людину, поділилася на низку окремих антропологій: соціальну, культурну, структурну, релігійну, історичну й інші, що є свідомством великої кількості відповідей на одвічне питання – що є людина? Свій варіант відповіді надає християнська антропологія, яка осмислює традиційне догматичне вчення про людину в контексті сучасних соціокультурних реалій, запитів, що лунають у пошуках філософської антропології, претендуючи на цілісну, вичерпну характеристику людини (автореф., с.1; дис., с. 4).

Безумовно, актуальність такого релігієзнавчого дослідження, у якому християнська ідея людини аналізується в контексті її сучасних світоглядних трансформацій, не потребує дискусії. Адже, хоча ключове розуміння людини «як образу та подоби Бога» ніколи не виходило із філософського, теологічного та щоденного вжитку, інтерпретація його, як показано на чисельних сторінках дисертації (с. 18 – 53. 56, 348), далеко не є однозначним і часто хвилює своєю невизначеністю.

Однією з умов забезпечення об'єктивності наукового підходу до вивчення трансформацій антропологічної парадигми є дослідження не лише певних історико-культурних особливостей її постання, але й намагання розуміння того стану суспільства, в межах якого вона знаходить своє осмислення, вираження та актуалізацію. Ця ідея є характерним симптомом здатності людини до

абстрагування, узагальнення, філософування на широкому тлі суспільних змін, соціально-культурних трансформацій сьогодення.

Дисертаційне дослідження Гаврилюк Тетяни Вікторівни, власне, і має на меті дослідження філософсько-релігійнознавчих трансформацій християнського вчення про людину протягом останнього століття. Дисертантка намагається реалізувати поставлену мету через вирішення окремих дослідницьких завдань, які є послідовними заходами, що уможлиблює зробити узагальнені комплексні висновки дисертаційної роботи.

Передусім у дисертації розкривається особливості християнської антропології як галузі філософського, релігійнознавчого та богословського знання. Дисертантка, виходячи з обґрунтованих методологічних засад, аналізує поняття «християнська антропологія», що не тільки прояснює сутність самого цього феномену як складової християнського богослов'я, але й привертає увагу до питань про християнське розуміння природи людини, сенс та мету життя, шлях спасіння тощо.

Авторка справедливо відзначає, що в тенденціях розвитку та змін уявлень про людину в дослідженнях релігійних мислителів і теологів можемо виразно простежити тісний взаємозв'язок антропологічної проблематики із соціокультурними й історичними реаліями. Означене дозволило дисертантці виділити три етапи в розвитку християнської антропології останнього століття, кожен з яких характеризується переосмисленням ключових антропологічних категорій. Дисертантка обґрунтовано доводить, що здійснення першого антропологічного повороту припадає на 50-і роки минулого століття, коли богословський дискурс зміщується із контексту «загального антропологічного песимізму» (с. 57, 349) до широкого залучення в богословському дискурсі філософського категоріально-понятійного апарату (с. 14, 349). Не викликає сумнівів і виділення третього етапу антропологічного дискурсу, характерною ознакою якого Гаврилюк Тетяна Вікторівна виділяє побудову екуменічного діалогу на основі спільних для різних гілок християнства уявлень про людину (с.

56–57). Така хронологія є важливим моментом наукової новизни дисертаційного дослідження християнської антропології останнього століття.

Заслуговує на увагу висновок дисертантки про те, що в антропологічних концептах сучасних богословів здійснюється поворот від акценту на міжрелігійні, міжкультурні відмінності, що зумовлює розуміння людини не як носія божественного начала, а як носія тієї чи іншої традиції, до пошуку спільної основи в баченні окремими християнськими конфесіями людського буття (с.14). Таким базисом у працях християнських філософів та богословів, котрі розкривають сучасне розуміння проблеми людини, дисертантка виділяє феномен любові як онтологічної даності людини.

Здійснюючи аналіз чисельних антропологічних концепцій традиційних гілок християнства (православ'я, католицизму та протестантизму), авторка виділяє концептуальні засади, притаманні кожній із них. Зокрема, в другому розділі дисертації дослідниця показує основні тенденції трансформацій антропологічних уявлень православ'я, що конкретизовано в окремих структурних підрозділах: «Православний антропологічний дискурс початку ХХ століття», «Тенденції розвитку західної православної антропології ХХ–ХХІ століть» та «Православна антропологія початку ХХІ століття в пошуках українських та російських мислителів».

Значним доробком дисертації є аналіз антропології вітчизняних православних мислителів, зокрема робіт предстоятеля УПЦ КП патріарха Філарета (Денисенка) (с. 117, 155 - 157). Заслуговує на увагу висновок авторки щодо того, що в працях першоієрарха «розробляється відкрита практична антропологія, яка живо реагує на запити сучасності й дає відповіді на актуальні проблеми сьогодення як для суспільства в цілому, так і для кожної окремої особистості. Це постає вагомим фактором збільшення авторитету УПЦ КП в українському суспільстві» (автореф., с.15), зокрема в контексті глобальних змін (чи їхніх спроб) у розумінні проблеми людини.

У третьому розділі дисертації обґрунтовано характерні особливості трансформацій католицької антропології. Дослідниця вказує на наявність

«антропологічного повороту» у католицькій теології після Другого Ватиканського собору, що зумовило потужні трансформації в контексті уявлень про людину (с. 4, 74, 197 - 198) внаслідок т. зв. Аджорнаменто. Розкриваючи чисельні підходи, авторці, водночас, вдалось виділити основоположний напрям сучасної парадигми – це реалізація сутнісного потенціалу людини, її найсуттєвіших етичних рис, зокрема гідності, свободи, любові; розкриття її таїни як образу та подоби Бога через усвідомлення інтегральної людської цілості та повноти, збереження її трансцендентного духу в сучасних непростих умовах. Саме «оновлення» Католицької церкви, зокрема антропологічної складової її теології й філософії, дозволило зберегти свою роль і авторитетність у сьогоденні, відповідаючи на запити сучасників, хоча і відстоюючи фундаментальну частину свого віровчення.

У четвертому розділі дисертації розкриваються парадигмальні зміни протестантської антропології. Науковою новизною постає виділення в контексті сучасної протестантської антропології трьох основних концепцій, а саме: класичної, модерністської та секулярної концепцій.

Класична концепція – людина є особливим творінням Бога, але через гріх вона втратила свою божественну природу. Відновлення божественної природи є актом божественної благодаті й, більшою мірою, залежить від волі Бога, ніж від людини. Пізнання людини здійснюється саме через пізнання Бога. Віра постає єдиним конкретним шляхом до спасіння. Наявна соціальна дійсність є наслідком гріховної природи, тому вона є недосконалою, від неї слід відсторонюватися через участь у творенні нової. *Модерністська* концепція – людина сповнена надії та віри. Вона самодостатня і відповідальна за людську історію. Відповідно, через людину можливе пізнання Бога. Таким чином, тут відбувається поворот від Бога до людини. *Секулярна* концепція – людина є активною частиною структури буття та динамічною частиною процесів фізичного світу, людина й Бог тісно взаємопов'язані. Характерними рисами людини є відповідальність та свобода (с. 13, 345).

Дисертантка фактично проводить міждисциплінарне дослідження, застосовуючи дані суміжних дисциплін: культурології, філософії, історії, антропології, що дає можливість поглянути на проблему у новому ракурсі і отримати значні дослідницькі результати. Огляд наукової літератури з досліджуваної проблеми засвідчує обізнаність авторки стосовно попередніх напрацювань, демонструє творчий критичний підхід в оцінці різноманітних ідей та концепцій.

Важливим у теоретичному відношенні є висновок дисертантки про те, що розвиток інформаційного суспільства виносить питання про природу людини за межі усталеної дихотомії «духовне-тілесне», вказуючи на чисельність форм її буття, таких як соціум, культура, політика, економіка, інформація тощо. Це наукове положення авторки є дуже плідним і може бути розвинуте в подальших дослідженнях.

Здійснений аналіз дисертаційного дослідження Гаврилюк Т.В. дає підстави стверджувати, що завдання виконані в повному обсязі, висновки мають достатнє обґрунтування.

Незважаючи на всі позитивні сторони дисертації Гаврилюк Т.В., дослідження містить також деякі недоопрацювання, на які слід вказати.

1. На наше переконання, слід було виразніше вивести авторську методологію, зокрема сформулювати її у вступній частині з подальшим викристанням у роботі. У Вступі просто перелічено окремі методи і принципи, роль яких, безперечно, важлива, але за такого підходу дослідження виглядає еклектичним, немає стрижневої авторської парадигми. На нашу думку, варто було також використати релігієзнавчу герменевтику як метод тлумачення не тільки текстів, а й традицій. Це увиразнило б методологічну авторську новизну роботи.

2. У формулюванні вступної частини наукової новизни, яку прийнято вважати програмною у дисертації, подано дещо розмите виділення основного досягнення дисертаційної роботи: «Сформована на основі християнського бачення природи людини як Божого творіння в зовнішньому (образ і подібність)

його вияві – відносин її з Богом, християнська антропологія на рубежі ХХ–ХХІ століть різною мірою практично всіма конфесіями з широким використанням категоріально-понятійного апарату сучасної філософської думки піддається переорієнтації на обґрунтування подібності людини в тих закладених її богоподібних діяльних виявах, які вона здійснює по горизонталі в Богом створеному для її промислу світі, у світі її соціального буття» (автореф., с.4; дис., с.8). Так і не зрозуміло, якої саме «переорієнтації» зазнає християнська антропологія межі століть. Погоджуємося, що в роботі цей аспект послідовно досліджується, але його треба було лаконічно сформулювати на початку основного наукового внеску цієї роботи в українське релігієзнавство.

3. У першому положенні новизни зазначається, що «поняття “християнська антропологія” вимагає свого уточнення» (автореф., с.4; дис., с. 9). В одному із наступних пунктів новизни подається дефініція із певними логічними помилками: «християнська антропологія в формі складової християнського богослов'я – це християнське вчення про людину, в якому розкривається її природа, мета життя та шляхи спасіння відповідно до двох основоположних догматів християнства – тріадології та христології, згідно з якими людина є образом та подобою Бога» (автореф., с.5; дис., с.9). Отож, тріадологія та христологія – це не догмати, а автономні галузі християнського богослов'я.

4. Вважаємо, що більшість філософів, релігієзнавців і теологів не ототожнює поняття «релігійна антропологія» і «антропологія релігії», тому не варто це виносити в наукову новизну (автореф., с.5; дис., с.9).

5. Ряд положень новизни має характер систематизації, наприклад, про православну патристику чи про те, що «протягом останнього століття в католицькій антропології відбувається невпинне зміщення акцентів із онтологічно-антропологічної площини в площину антропологічно-соціальну» (автореф., с.6; дис., с.12). Такі висновки є відомими в релігієзнавчій науці чи теології.

6. Вважаємо, що в теоретико-методологічну базу слід було ввести праці релігійного філософа Річарда Суінберна, кальвіністського теолога Елвіна Плантінги, православних богословів Олександра Шмемана, Антонія Сурожського чи Джона Мануссакіса, католицьких теологів Юзефа Тішнера, Джона О'Грейді, Моніки Хелвіг або Тімоті Редкліфа, а також українських богословів та релігієзнавців, наприклад, не використано монографію Анатолія Жаловага «Антропологічна природа християнства» (2008).

7. Дисертантка слушно пов'язує наявність трансформацій антропологічних уявлень християнства із соціокультурними процесами. Водночас, зауважуючи, що «трансформуючись, антропологічна проблематика знайшла відображення у таких ключових питаннях як вчення про суспільство та історичний процес» (с. 333), варто було б показати означене не лише в протестантизмі, а й типологічно зіставити, чи зазнали подібних впливів також православ'я та католицизм.

8. Окремі висновки, що представлені в дисертації, є цікавими, але недостатньо обґрунтованими. Наприклад, на с. 4 читаємо: «У сучасних умовах християнські церкви шукають підходи, за яких усталені християнські положення будуть почуті в сучасному науковому та соціальному соціумі». Постає логічне запитання: на думку автора, усім традиційним конфесіям притаманна означена позиція?

9. Викликає здивування, що в бібліографічному списку докторської роботи лише 352 джерела, серед яких мало позицій іноземними мовами. Бібліографія оформлена із окремими технічними помилками.

10. Автореферат загалом відповідає встановленим вимогам МОН України, але чомусь у списку опублікованих праць за темою дисертації, окрім монографії та статей у наукових фахових виданнях, немає переліку публікацій в інших наукових збірниках та матеріалах конференцій (при чому основні ідеї дослідження пройшли апробацію на дев'ятнадцяти міжнародних і українських науково-практичних і науково-теоретичних конференціях).

11. У роботі чимало стилістичних, орфографічних, технічних помилок. УДК визначено без відповідного уточнення предмету дослідження.

Однак висловлені зауваження і побажання не знижують теоретичний рівень та наукову актуальність дисертаційної роботи Гаврилюк Тетяни Вікторівни.

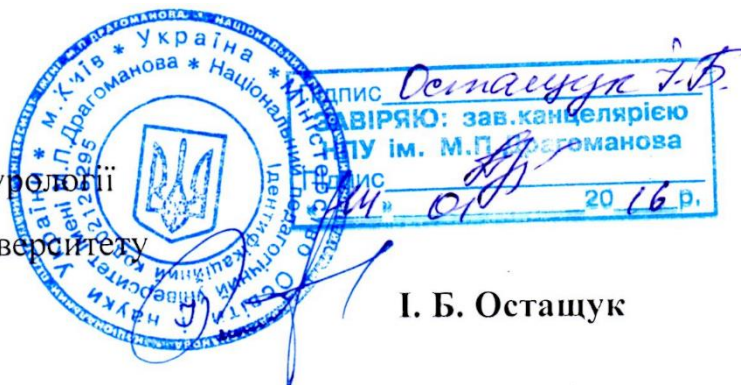
Вважаємо, що в цілому дисертаційне дослідження Гаврилюк Тетяни Вікторівни «Християнська антропологія в її сучасних трансформаціях» є самостійним та обґрунтованим. Положення та висновки дисертації належним чином відображені у публікаціях автора. Друковані праці, зокрема монографія «Людина в християнській антропології ХХ–ХХІ століття» (Київ, 2013), й автореферат у достатньому обсязі висвітлюють основні положення дисертаційного дослідження.

Дисертація й автореферат виконані на належному теоретико-методологічному рівні відповідно до вимог «Порядку присудження наукових ступенів та присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 567 від 24 липня 2013 року.

Дисертаційне дослідження Гаврилюк Тетяни Вікторівни «Християнська антропологія в її сучасних трансформаціях» за своєю актуальністю, теоретичною та практичною значимістю, науковим і методологічним рівнем, а також новим підходом у постановці й розв'язанні наукових проблем відповідає вимогам МОН України до докторської дисертації, а її авторка заслуговує присудження наукового ступеня доктора філософських наук за спеціальністю 09.00.11 – релігієзнавство.

Офіційний опонент:

доктор філософських наук,
доцент, професор кафедри культурології
Національного педагогічного університету
імені М.П.Драгоманова

І. Б. Остащук